

ӘОЖ 343.24
МНРТИ 10.77.35

DOI: <https://doi.org/10.37788/2023-2/95-102>

М.К. Мусабаяев¹, А.А. Кузеева^{1*}, М.А. Лаур¹, А.Б. Каукеубаева¹

¹Инновациялық Еуразия университеті, Қазақстан

*(e-mail: timtim_777777@mail.ru)

Айыппұл ата-аналарға балаларды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді тиісінше орындамағаны үшін қолданылатын құқықтық санкцияның бір түрі ретінде

Аңдатпа

Негізгі мәселе: айыппұл ата-аналарға бала тәрбиесі жөніндегі міндеттерді тиісінше орындамағаны үшін қолданылатын құқықтық санкциялардың жеткілікті тиімді түрі болып табылады. Алайда, оның қолданыстағы заңнамадағы әлеуеті толық көлемде ашылған жоқ, бұл санкциялар жүйесіндегі жазаның осы түрінің орнын жеткіліксіз дәл анықтауға байланысты; айыппұл мөлшерін санкция түрі ретінде айқындаудың қазіргі заманғы шындыққа сай келмейтін тәсілін пайдалану; айыппұлдың жасалған құқық бұзушылық сипаттамаларымен және санкцияда белгіленетін басқа да жаза түрлерімен арақатынасы туралы мәселенің шешілмеуі; айыппұлды қосымша санкциялар ретінде қолданудың іс жүзінде іске асырылмаған идеясы.

Мақсаты: зерттеудің мақсаты санкцияларды құқықтық реттеуді жетілдіру мүмкіндігі бойынша айыппұл түрінде, атап айтқанда ата-аналарға балаларды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді тиісінше орындамағаны үшін қолданылатын авторлық ұсыныстарды білдіру болып табылады. Ұсынылған өзгерістерді енгізу осы санкцияның рөлін нақтылайтын, оған құқық бұзушыға нақты әсер ету шарасының белгілерін беретін, сондай-ақ оның алдын алу шарасы ретіндегі рөлін күшейтеді.

Әдістері: қойылған міндеттер мен мақсаттарға сәйкес зерттеу әдіснамасының негізі зерттеу тақырыбын объективті талдауды қамтамасыз ететін жалпы ғылыми және жеке ғылыми әдістер болды.

Нәтижелер және олардың маңыздылығы: мақалада баланың құқықтарын құқықтық реттеу және оларды сот арқылы қорғауды қамтамасыз ету саласында, оның ішінде ата-ана құқықтарынан айыру жолымен болған елеулі оң өзгерістерге қарамастан, бүгінде мемлекет тиімді қорғау тетігін толық көлемде құрмағаны негізделді. Ата-анасының қамқорлығынан айырылған балалар санының өсуімен жауапкершілікке тартылған ата-аналар санының арту үрдісі де байқалады. Алайда, ата-ана құқығынан айыру туралы істердің саны басқа санаттағы істер ондаған, кейде жүздеген есе көп болса да, балалардың құқықтарын қорғауға бағытталған болса да, аталған санаттағы істерді қарау мен шешуге қатысты құқық қолдану тәжірибесі қарама-қарсы және даулы болып табылады. Әлбетте, қазіргі уақытта заң шығарушы ең ауыр жаза ретінде танылған айыппұл, тіпті жоғары мөлшерде болса да, құқық бұзушы төлеуге болатын айыппұл бала тәрбиесі міндеттерін тиісінше орындамау сияқты құқық бұзушылық қаупінің жоғары дәрежесіне сәйкес келмеуі мүмкін.

Түйінді сөздер: айыппұл, құқық бұзушылық, санкция, балаларды дұрыс тәрбиелемеу, ата-аналарды жазалау, құқық бұзушылықтың алдын алу.

Кіріспе

Демократиялық, әлеуметтік, құқықтық мемлекетті дамытуға және нығайтуға ұмтыла отырып, адамның құқықтары мен бостандықтарын және оның лайықты өмір сүру жағдайларын қамтамасыз етуге қамқорлық көрсете отырып, Қазақстан Республикасының Конституциясы 51-бапта отбасы, балалық шақ, ана мен әке болуды мемлекет қорғайтынын жариялады [1]. Баланы тәрбиелеу мен дамытудың негізгі жауапкершілігі оның ата-анасына жүктелген. Ата-аналардың заңмен бекітілген міндеттерді орындамау себептерінің ішінен бүгінгі күні ата-анасының қамқорлығынан айырылған балалар санының арту тенденциясын айту керек. Тиісінше, баланың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғау қазіргі кездегі өзекті мәселе болып табылады, оны шешуге әлемдік қоғам мүдделі. Мұндай қорғауды қамтамасыз етудің құқықтық кепілдіктерінің бірі-баланың құқықтарын сот арқылы қорғау.

Бала құқықтарын құқықтық реттеу және олардың сот арқылы қорғалуын қамтамасыз ету саласында, оның ішінде ата-ана құқықтарынан айыру жолымен орын алған елеулі оң

өзгерістерге қарамастан, бүгінде мемлекет тиімді қорғау тетігін толық көлемде құрған жоқ. Ата-анасының қамқорлығынан айырылған балалар санының өсуімен ата-ана құқығынан айыру бойынша істер санының ұлғаю үрдісі де байқалады. Алайда, ата-ана құқығынан айыру туралы істердің саны басқа санаттағы істер ондаған, кейде жүздеген есе көп болса да, балалардың құқықтарын қорғауға бағытталған болса да, аталған санаттағы істерді қарау мен шешуге қатысты құқық қолдану тәжірибесі қарама-қарсы және даулы болып табылады. Ата-ана құқықтарынан айыру туралы істерді қараудың сот тәжірибесін талдау аталған санаттағы істерді қараудың іс жүргізу тәртібіне қатысты бірқатар мәселелердің бар екендігін және оларды шешуде бірыңғай тәсілдің жоқтығын куәландырады.

Отбасы баланың физикалық, рухани, интеллектуалдық, мәдени, әлеуметтік дамуы, оның материалдық қамтамасыз етілуі үшін табиғи орта болып табылады және оған тиісті жағдай жасауға жауапты. Балаларды кәмелетке толғанға дейін асырау жөніндегі міндет Қазақстан Республикасы Конституциясының 51-бабы 2-бөлігінің [1] ережелеріне сәйкес олардың ата-аналарына жүктеледі. Қолданыстағы ұлттық заңнама ата-аналардың біреуінің бала тәрбиесіне қатысты басым құқығын көздемейді

Мемлекеттің маңызды міндеттерінің бірі - жеке және қоғамдық мүдделер үйлесімді үйлесетін отбасына қамқорлық жасау. Қоғамдағы жағымсыз құбылыстар жанама түрде осы саладағы қолайсыздықты көрсетеді. Сондықтан мемлекет жауапкершілік институтының көмегімен отбасылық құқықтық қатынастардың орынсыз қатысушыларының алдын алуға, ал қажет болған жағдайда жазалауға міндетті.

Қазіргі қоғамдағы санкциялардың тиімді түрлерінің бірі-айыппұл. Айыппұл қылмыстық жаза ретінде, әкімшілік жаза ретінде және азаматтық-құқықтық міндеттеменің орындалуын қамтамасыз ету түрі ретінде: арақатынас мәселесі. «Айыппұл» термині қылмыстық заңнамада ғана емес, Қазақстан Республикасы ұлттық заңнамасының басқа салаларында да қолданылады. Атап айтқанда, ол әкімшілік және азаматтық заңнамада қолданылады. Сонымен, Қазақстан Республикасының әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің (бұдан әрі – ӘҚБтК) 44-бабына сәйкес [2] айыппұл әкімшілік жазаның бір түрі болып табылады, ол ескертуден кейін ең қатаң әкімшілік жаза ретінде танылады. Айыппұл жаза түрі ретінде Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексімен (бұдан әрі – ҚК) 41-бапта да регламенттеледі [3].

Зерттеудің мақсаты - санкцияларды құқықтық реттеуді жетілдіру мүмкіндігі бойынша айыппұл түрінде, атап айтқанда ата-аналарға балаларды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді тиісінше орындамағаны үшін қолданылатын авторлық ұсыныстарды білдіру болып табылады. Ұсынылған өзгерістерді енгізу осы санкцияның рөлін нақтылайтын, оған құқық бұзушыға нақты әсер ету шарасының белгілерін беретін, сондай-ақ оның алдын алу шарасы ретіндегі рөлін күшейтеді.

Зерттеу объектісі - ата-аналарға және балаларды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді тиісінше орындамайтын өзге де заңды өкілдерге айыппұл санкцияларын қолдануға байланысты туындайтын қоғамдық қатынастар болып табылады.

Зерттеу пәні - ата-аналарға және балаларды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді тиісінше орындамайтын өзге де заңды өкілдерге айыппұл санкцияларын қолдануды реттейтін құқықтық нормалар жүйесі, сондай-ақ оларды қолдану тәжірибесі, ғылыми көзқарастары, айыппұлды қолдану жөніндегі ғалымдардың идеялары болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Қойылған міндеттер мен мақсаттарға сәйкес зерттеу әдіснамасының негізі жалпы ғылыми және жеке ғылыми әдістер болды. Атап айтқанда, талдау және синтез әдістері зерттеу тақырыбын және оның құрамдас бөліктерін бөліп көрсетуге мүмкіндік берді. Индукция және дедукция әдістері мыналарды бөліп көрсетуге мүмкіндік береді: айыппұл белгілері санкция түрі ретінде. Абстрактіліден нақтыға көтерілу арқылы айыппұл санкцияларының тұжырымдалған тұжырымдамасынан жалпы жаза белгілерін талдауға көшу жасалды. Нақтыдан дерексіз зерттеуге байланысты құқықтық жауапкершіліктің болуы туралы қорытынды жасалды. Логикалық әдіс негізінде теориялық ережелерге қатысты ғылыми тұжырымдар және заңнамалық өзгерістерді әзірлеу және енгізу қажеттілігі дәлелденген. Тарихи әдіс қазіргі Қазақстан Республикасының аумағында пайда болған, дамыған және өзгерген ретпен айыппұл санкциялары институтының дамуын зерттеуге мүмкіндік берді. Жүйелік әдістің көмегімен айыппұлды орындаудың мәжбүрлеу тәртібін қолдану үшін қажетті себептер мен шарттар арасындағы байланыстар анықталды. Статистикалық әдіс айыппұлды қолдану саны туралы статистикалық деректерді талдауға мүмкіндік берді. Байқау әдісі Қазақстан Республикасының

заңнамасына өзгерістердің қалай енгізілгенін анықтауға мүмкіндік берді. Модельдеу әдісі айыппұл санкцияларын тағайындау мәселесін шешуге қатысты өзгерістер енгізу қажеттілігі туралы ұсыныстарды негіздеу үшін қолданылады. Салыстырмалы құқықтық әдіс айыппұлды реттеудегі отандық және шетелдік заңнаманың жалпы және ерекше белгілерін және осы мәселеге қатысты әртүрлі ғылыми көзқарастарды анықтау үшін қолданылады. Ресми-құқықтық әдіс айыппұл санкцияларын реттеуге, құқық нормаларын түсіндіруді жүзеге асыруға, мемлекеттік органдардың осы нормаларды қолдану тәжірибесін зерттеуге, сондай-ақ жазаның тағайындалуын реттейтін заңнаманы жетілдіру бойынша ғалымдардың ұсыныстарын талдауға арналған қолданыстағы заңнаманы зерттеуде қолданылады.

Нәтижелері

Жауапкершілік туралы заңнамалық актілердің (ӨҚБтК және ҚК) баптарының санкциялары бірнеше жіктеу критерийлері бойынша түрлерге бөлінуге жатады. Дәстүрлі түрде ғылыми және оқу-құқықтық әдебиеттерде қолданылатын осындай критерийлердің бірі-санкциялардағы негізгі жазалардың саны. Тиісінше, бір ғана негізгі жаза қарастырылған санкциялар дәстүрлі түрде баламасыз деп аталады, бірнеше (екі немесе одан да көп) негізгі жазалар қарастырылған санкциялар балама деп аталады. Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық және әкімшілік заңнамасына сәйкес санкциялардың көпшілігі баламалы болып табылады, бұл жекелеген авторлардың осы критерий бойынша жіктеуді жүзеге асыра отырып, баламасыз санкцияларды мүлдем бөлмейтінін анық және алдын ала анықтайды [4; 45]. Алайда, баламасыз санкциялардың үлес салмағы төмен болғанымен, олар қолданыстағы қылмыстық заңнамада қарастырылған және осыған байланысты зерттеуді қажет етеді. Қазіргі кезеңде көптеген ғалымдар, сондай-ақ заң шығарушы және көптеген судьялар санкциялардың көптеген түрлеріне балама ретінде айыппұлды пайдалануды кеңейтуді жақтайды. Халықаралық қауымдастық қабылдаған шешімдерді және заң саласында жүргізілген зерттеулерді ескере отырып, БҰҰ-ның кезекті ІХ Конгресінде (1995) әлемнің көптеген елдерінде айыппұл сияқты жазаның әртүрлі түрлеріне балама ретінде тарату мақұлданды, оны қолдану жиырма жыл ішінде олардың жоғары қауіпсіздік тиімділігін дәлелдеді [5; 137] және оны Қазақстан Республикасында осындай балама ретінде белсенді түрде енгізу керек. Жоғарыда айтылғандар балаларды тәрбиелеу міндеттерін тиісінше орындамағаны үшін ата-аналарға қолданылуы тиіс құқықтық санкциялардың түрі ретінде айыппұлды қолдану қажеттілігін айтуға мүмкіндік береді.

Талқылау

Мемлекеттің маңызды міндеттерінің бірі - жеке және қоғамдық мүдделер үйлесімді үйлесетін отбасына қамқорлық жасау. Қоғамдағы жағымсыз құбылыстар жанама түрде осы саладағы қолайсыздықты көрсетеді. Сондықтан мемлекет жауапкершілік институтының көмегімен отбасылық құқықтық қатынастардың орынсыз қатысушыларының алдын алуға, ал қажет болған жағдайда жазалауға міндетті.

Заң ғылымындағы айыппұл заңды жауапкершілік шарасы ретінде қарастырылады. Осы санаттағы істердің құқықтық сипатын анықтаудағы салыстырмалы түрде тұрақты көзқарасқа қарамастан, отбасылық-құқықтық жауапкершілік мәселелері (бала тәрбиесі жөніндегі міндеттерді тиісінше орындамағаны үшін), жалпы құқықтық жауапкершілік мәселесі сияқты, бүгінгі күні де өзектілігі мен өткірлігін жоғалтпағандардың бірі болып табылады. Осы мәселелерді түпкілікті шешуді мақсат етпестен, зерттелетін тақырып аясында жеке мәселелік аспектілерге тоқталу орынды деп санаймыз.

Құқықтық әдебиеттерде жауапкершілік ұғымы көбінесе міндет ұғымымен байланысты. А.В. Сурилов атап өткендей, «заңды жауапкершілік – бұл «жүктеу» міндеті ғана емес. Бұл мемлекет белгіленген тәртіппен қамтамасыз ететін мәжбүрлі міндет» [6; 402]. Басқаша айтқанда, заңды жауапкершілік мемлекеттік-мәжбүрлеу сипатына ие, құқықтық нормаларды сақтау үшін мемлекеттік мәжбүрлеу болып табылады, ол басқа белгілермен бірге заңды жауапкершілікті басқа ұқсас құбылыстардан ажыратуға мүмкіндік береді.

Р.О. Халфина бұл ұстаныммен келіспейді, оның пікірінше, міндеттерді орындауға мәжбүрлеуді жауапкершілік деп санауға болмайды, өйткені мемлекеттік мәжбүрлеу тек қолданыстағы міндеттерді қамтамасыз етуге бағытталған. Құқық бұзушылықтың нәтижесі болып табылатын қосымша міндет жоқ [7; 320].

Мемлекет және құқық теориясында және салалық заң ғылымдарында жауапкершілік ұғымы санкция ұғымымен жиі байланысты. Санкция, С.С. Алексеев атап өткендей, ең алдымен құқық нормаларын орындауға мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы, құқық бұзушылық жасау

фактісіне мемлекеттік-өзіндік реакция, заңсыз мінез-құлықты мемлекеттік бағалау болып табылады. Тек екінші кезекте, ғалым атап өткендей, бұл заң бұзушылықтың мемлекеттік-құқықтық салдары ресми түрде бекітілген құқықтық норманың элементі [8; 318].

Жауапкершілік құқықтық санкцияларды іске асыру болып табылады, құқықтық нормалардың санкциялары жауапкершіліктің барлық түрлерінің негізі болып табылады. Жауапкершілік шаралары мен отбасылық құқықтағы қорғау шараларын мемлекеттік мәжбүрлеудің бір түрі ретінде, жауапкершіліктің айрықша ерекшелігі ретінде қарастыра отырып, айыппұлдың ережесін қосымша заңды міндет ретінде анықтауға болады. Қорғау шаралары бұзылған субъективті құқықтарды қалпына келтіруге, ал жауапкершілік шаралары кінәліні жазалауға, болашақта ата – ана міндеттерін тиісінше орындауды ынталандыруға бағытталған. Басқа ғалымдар да осындай ұстанымды ұстанады, олар жауапкершілік шаралары мен қорғау шараларын ажыратудың орындылығын растау үшін олардың басты ерекшелігі мақсатты бағытты анықтайды.

Айыппұл санкциялары ананың, баланың әкесінің кінәлі мінез-құлқы болған кезде ғана мүмкін болатындықтан және оларды жеке немесе мүліктік сипаттағы қолайсыз салдардың басталуы түрінде жазалауға бағытталғандықтан, ғалымдардың айыппұлды жауапкершіліктің дербес шарасы ретінде қарастырудың орындылығы туралы ұстанымы, санкцияның бір түрі болып табылады, біз өте негізделген және тиімді деп санаймыз. Заңды жауапкершіліктің негізі-адамға мемлекеттік мәжбүрлеудің нақты шараларын қолданудың негізі. Мемлекет және құқық теориясында және салалық заң ғылымдарында адамның құқық бұзушылық жасауы дәстүрлі түрде құқықтық жауапкершілікті қолданудың негізі ретінде танылады. Тиісінше, отбасылық-құқықтық жауапкершіліктің негізі отбасылық құқықтық қатынастар субъектісінің отбасылық құқық бұзушылық жасауы болып табылады.

С.С. Алексеев атап өткендей, құқық бұзушылық жасау заңды жауапкершіліктің нақты негізі болып табылады. Ал заңды жауапкершілік әлеуметтік-құқықтық және нақты негіздер кешені болған кезде ғана туындауы мүмкін, олардың ішінде ғалым, атап айтқанда: құқық бұзушылық үшін жауапкершілік шараларын қабылдау мүмкіндігін көздейтін құқықтық норманы айқындайды; нақты негіз-құқық бұзушылық жасау; құқық қорғау нормасының жалпы нұсқамасы нақтыланатын құқық қолдану актісі, заңды жауапкершіліктің нақты түрі мен шара айқындалады [8; 320].

Осылайша, заң шығарушы қолданатын терминологияның біртұтастығына қарамастан, айыппұл деп әр түрлі салаға қатысты үш тәуелсіз ұғымды түсіну керек, атап айтқанда: қылмыстық жаза; әкімшілік жазаның түрі және азаматтық-құқықтық міндеттеменің орындалуын қамтамасыз ету түрі. Бұл құбылыстардың қасиеттерін ажырату оларды анықтауға негіз бермейді, керісінше оларды дәйекті түрде ажыратуды талап етеді.

Құқықтық ғылымдардағы зерттеулердің тиімділігі көбінесе белгілі бір заманауи құқықтық құбылыстың, құқық Институтының немесе тіпті жеке құқық нормасының тарихи тамырларын дұрыс түсінуге байланысты. Өткенсіз қазіргі заман жоқ және болашақ болуы мүмкін емес.

Осыны ескере отырып, айыппұлды жаза түрі ретінде қолдануды құқықтық реттеудің қазіргі заманғы мәселелерін зерттеуді жазаның осы түріне қатысты отандық қылмыстық заңнаманың тарихи ескерткіштерінің жағдайын сипаттауға ғана емес, сонымен бірге онда белгілі бір тенденцияларды белгілеуге, уақыт сынынан өткен ережелерді анықтауға және олар қазіргі уақытта және болашақта, сондай-ақ мұндай тексерулерге төтеп бере алмағандар үшін өздерінің бекітілуін табуы керек.

Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасының тарихы қазақ жеріндегі мемлекет тарихынан бөлінбейді. Қазақ ұлтының өз мемлекеттілігі сирек және қысқа болса да, бұл Қазақстан Республикасының аумағында ірі мемлекеттік құрылымдардың қылмыстық заңдары қолданылмағанын білдірмейді. Сондықтан Қазақстан Республикасы қылмыстық заңнамасының (басқаша айтқанда, отандық қылмыстық заңнама) тарихындағы айыппұлды зерттей отырып, соңғысы ретінде біз тек қазақ мемлекеттік құрылымдарының қылмыстық заңдарын ғана емес, сонымен қатар әртүрлі тарихи кезеңдерде қазақ жерлері тиесілі болған және осы жерлерде қолданылған басқа мемлекеттердің қылмыстық заңдарын да түсінеміз. Қазақстан Республикасы аумағының едәуір бөлігі едәуір уақыт ішінде Ресей империясының құрамында болғанын ескере отырып, ресей қылмыстық заңнамасы актілерінің ережелеріне де назар аудару қажет. Белгілі бір құқықтық құбылыстың даму тарихын зерттеуге келгенде, ең алдымен, зерттелетін кезеңді кезеңге бөлу мәселесі туындайды. Бұл міндет әсіресе зерттелетін

кезең онжылдықтар емес, ғасырлар болған кезде өзекті болып табылады. Сондықтан, Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасының тарихындағы айыппұл мәселесіне көшпес бұрын, оның дамуындағы белгілі бір тарихи кезеңдерді анықтау керек. Бұл ретте, отандық қылмыстық заңнаманың даму тарихын кезеңге бөлу мәселесі әлі толық шешімін таппағаны анық. Бұл соңғы жылдары өткенді түсінуде, ондағы байланыстар мен тенденцияларды анықтауда, оң және теріс сәттерді анықтауда болатын өзгерістерге байланысты. Тарихи және тарихнамалық әдебиеттерде екпіндердің белгілі бір ауысуы, пайымдауларды қайта бағалау және т.б. бұл, ең болмағанда, заңнаманың, оның ішінде қылмыстық заңнаманың даму тарихына қатысты мәселелерге де қатысты екені белгілі.

Қазақстан Республикасындағы Құқықтық саясаттың даму тарихын кезеңдендіру мәселелерін зерттей отырып, Қазақстан Республикасы заңнамасының даму тарихы тарихи дамудың мынадай кезеңдерінен өткенін атап өтуге болады: 1) XIV-XVI ғасырдағы қазақ хандығы; 2) XVII ғ. – XX ғасырдың басы Ресей империясының құрамындағы қазақ жерлерінің болу кезеңі; 3) КСРО құрамындағы қазақ жерлерінің революциядан кейінгі кезеңі; 4) қазіргі кезең (1991 – қазіргі уақыт).

Зерттеуге болатын тарихи уақыт кезеңінде қазіргі Қазақстан Республикасының аумағында бірнеше қылмыстық заңдар қолданылған сияқты, оларды отандық қылмыстық құқық тарихының ескерткіштеріне жатқызуға болады, атап айтқанда: 1) Адат қазақтарының әдет-ғұрып құқығы; 2) Жеті Жарғының жинағы; 3) 1845 жылғы қылмыстық және түзеу жазалары туралы заңнама; 4) РКФСР қылмыстық және әкімшілік заңнамасы; 6) 1959 жылғы Қазақ КСР Қылмыстық Кодексі және 1984 жылғы Қазақ КСР Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі; 7) Қазақстан Республикасының 1997 жылғы Қылмыстық Кодексі және Қазақстан Республикасының 2001 жылғы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі; 8) Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі және Қазақстан Республикасының 2014 жылғы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Кодексі, қазір олар қолданыста болып табылады.

Сонымен, айыппұл туралы отандық қылмыстық және әкімшілік заңнаманың ережесі жазаның бір түрі ретінде өзінің дамуында аталған тарихи кезеңдерден өтті.

Жаза түрі ретінде айыппұл бойынша отандық заңнама ережелерінің даму тарихының ұсынылған қысқаша эссеі, кем дегенде, келесі тұжырымдарға негіз береді. Біріншіден, айыппұл ұлттық заңнама тарихындағы дәстүрлі жаза түрі болып табылады, ол белгілі бір кезеңдерде басқа жазаларға қарағанда басым болды, ал басқаларында кішігірім рөлдерде болды, бірақ оны әрқашан заң шығарушы мойындады. Екіншіден, отандық заңнама жазаның барлық түрлері, оның ішінде айыппұлға қатысты жалпы ережелер жалпы бөлімнің арнайы бабында анықталған даму кезеңіне жетті. Үшіншіден, отандық тарихтың едәуір кезеңінде жаза түрі ретінде айыппұл белгілі бір уақытта айналымда болған ақша бірлігінде анықталды және XX ғасырдың тоқсаныншы жылдарының басындағы гиперинфляция кезеңінде ғана заң шығарушы айыппұлдардың мөлшерін анықтау үшін белгілі бір шартты есеп айырысу бірліктерін қолдана бастады.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, айыппұлды қолдану тарихи және құқық қолдану тәжірибесіне толықтай негізделген. Егер біз оны балаларды тәрбиелеу міндеттерін тиісінше орындамағаны үшін санкция ретінде қарастыратын болсақ, онда бұл түр құқық бұзушылықтың осы түрінің алдын алу үшін қажетті шарт болып табылады.

Конституцияның 27-бабының 2-тармағына сәйкес балаларға қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу ата-аналардың табиғи құқығы мен міндеті болып табылады. «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасы Кодексінің 70-бабына сәйкес ата-аналар балаға қамқорлық жасауға міндетті [9].

Ата-аналардың міндеттерді орындамауы ӘҚБтК-нің 127-бабы және ҚР ҚК 140-бабы бойынша әкімшілік жауапкершілікті көздейді. Екі баптың санкциялары қамауға алудың баламасы ретінде айыппұлдарды қарастырады.

Қорытынды

Осылайша, анасы, әкесі баланы тәрбиелеу жөніндегі өз міндеттерін орындаудан жалтарған жағдайда, іс бойынша дәлелдеудің мәні баланы тәрбиелеу жөніндегі өз міндеттерін орындаудан жалтару фактісі, яғни ата-аналардың баланы тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамауына немесе тиісінше орындамауына бағытталған әрекеттерді саналы және қасақана жасау болады. Осы жағдайды растау үшін мынадай дәлелдемелер берілуі мүмкін, атап айтқанда: жауапкердің алимент төлеуден жалтарғаны туралы деректер немесе жауапкерді

алимент төлемейтін ретінде іздестіру туралы деректер; балабақшадан, мектептен ата-аналардың мінез-құлыққа, балаларды оқытуға қызығушылық танытпайтыны, балаларды мектептен жиі алмайтыны және т.б. хаттар.

Ата-аналар, егер олар балаға айтарлықтай зиян келтірмесе де, осы негіздерде жауапқа тартылады, бірақ олардың жеке өмірі (маскүнемдік, азғындық, паразиттік өмір салты) баланың қалыпты тәрбиесіне объективті түрде ықпал етпейді. Маскүнемдік әсіресе адамның мінез-құлқын қамтамасыз ететін (басқаратын) ми бөлімдеріне қатты әсер етеді. Маскүнем, нашакордың бұл басқарылмайтын мінез-құлқы балалардың өмірі мен денсаулығына үнемі қауіп төндіреді. Анасы, әкесі ішімдікті, есірткіні теріс пайдаланатын отбасында өсетін бала физикалық және моральдық азапты бастан кешіреді, өйткені ата-анасы оны тәрбиелеу мен күтіп-бағумен айналыспайды, тұрақты жұмыс орны жоқ, әдетте антисанитариялық жағдайда өмір сүреді және болашақта ата-анасына ұқсас өмір салтын таңдайды.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, мұндай құқық бұзушылықтың алдын алу мақсатында айыппұл түріндегі санкцияларды қолдануды кеңейту қажет деп санаймыз. Жазаның бұл түрін немқұрайлы ата-аналарға қолдану оларға отбасын сақтау туралы ойлануға мүмкіндік береді, ал айыппұл - бұл құқық бұзушылық үшін ең оңай жаза.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз. [Электрондық ресурс] – Кіру режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029.
- 2 «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V кодексі [Электрондық ресурс] - Кіру режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31577100.
- 3 Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі [Электрондық ресурс] - Кіру режимі https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252.
- 4 Цветинович А.Л. Дополнительные наказания: функции, система, виды. – Куйбышев, 1989. – 188 с.
- 5 Марогулова И.Л. Новое в уголовном законодательстве о штрафе // Проблема совершенствования законодательства. – М.: Изд-во Московского университета, 1996. - С. 137-147.
- 6 Сурилов А.В. Теория государства и права: учебное пособие. - Одесса, 1989. - 439 с.
- 7 Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. - М.: Юридическая литература, 1974. – 351 с.
- 8 Проблемы теории государства и права: учебник / Под ред. С.С. Алексеева. – М.: Юридическая литература, 1997. – 448 с.
- 9 «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі. [Электрондық ресурс] – Кіру режимі: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31102277.

REFERENCES

- 1 Kazakhstan Respublikasynyn Konstituciyasy 1995 zhylygy 30 tamyzy [Constitution of the Republic of Kazakhstan dated August 30, 1995]. (n.d.). [online.zakon.kz](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029). Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1005029 [in Russian].
- 2 «Akimshilik kuckyk buzushylyk turaly» Kazakhstan Respublikasynyn 2014 zhylygy 5 shildedegi No. 235-V Kodeksy [Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Offences No. 235-V dated July 5, 2014]. (n.d.). [online.zakon.kz](https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31577399). Retrieved from https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31577399 [in Russian].
- 3 Kazakhstan Respublikasynyn 2014 zhylygy 3 shildedegi No. 226-V Kylmystyk kodeksy [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan No. 226-V dated July 3, 2014]. (n.d.). [online.zakon.kz](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252). Retrieved from https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252 [in Russian].
- 4 Tsetinovich, A.L. (1989). Dopolnitelnye nakazaniya: funkcii, Sistema, vidy [Additional punishments: functions, system, types]. Kuibyshev [in Russian].
- 5 Marogulova, I.L. (1996). Novoe v ugolovnom zakonodatelstve o shtrafe [New in criminal legislation on fines]. Problema sovershenstvovaniya zakonodatelstva - The problem of improving legislation. Moscow: Izdatelstvo Moskovskogo Universiteta. [in Russian].

- 6 Surilov, A.V. (1989). *Teoriya gosudarstva i prava: uchebnoe posobie* [Theory of State and law: studies. stipend]. Odessa [in Russian].
- 7 Halfina, R.O. (1974). *Obshee uchenie o pravootnoshenii* [The general doctrine of the legal relationship]. Moscow: Yuridicheskaya literature [in Russian].
- 8 Alekseeva, S.S. (Eds.) (1977). *Problemy teorii gosudarstva i prava: uchebnyk* [Problems of the theory of state and law: textbook]. Moscow: Yuridicheskaya literature [in Russian].
- 9 «Neke (erli–zaiptylyk) zhane otbasy turaly» Kazakhstan Republikasynyn 2011 zhylgy 26 zheltoksandagi No. 518-IV Kodeksy. [Code of the Republic of Kazakhstan «On Marriage (Matrimony) and family» dated December 26, 2011 No. 518–IV.]. (n.d.). adilet.zan.kz. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1100000518> [in Russian].

М.К. Мусабаев¹, А.А. Кузекова^{1*}, М.А. Лауэр¹, А.Б. Каукенбаева¹

¹Инновационный Евразийский университет, Казахстан

Штраф как вид правовых санкций, применяемых к родителям за ненадлежащее исполнение обязанностей по воспитанию детей

Штраф является достаточно эффективным видом правовых санкций, применяемых к родителям за ненадлежащее исполнение обязанностей по воспитанию детей. Однако его потенциал в действующем законодательстве раскрыт далеко не в полной мере, что связано с недостаточно точным определением места этого вида наказания в системе санкций; использованием неадекватного современным реалиям способа определения размера штрафа как вида санкций; нерешённостью вопроса о соотношении штрафа с характеристиками совершенного правонарушения и другими видами наказаний, которые устанавливаются в санкции; практически нереализованной идеей применения штрафа как дополнительной санкций.

Целью исследования является выражение авторских предложений по возможности совершенствования правового регулирования санкций в виде штрафа, в частности, применяемых к родителям за ненадлежащее исполнение обязанностей по воспитанию детей. Как представляется, внесение предложенных изменений конкретизировало бы роль этой санкции, предавало ему признаки реальной меры воздействия на правонарушителя, а также усилило бы его роль в качестве превентивной меры. В соответствии с поставленной целью основой методологии исследования стали общенаучные и частно-научные методы, которые обеспечили объективный анализ предмета исследования.

В статье обосновывается, что, несмотря на значительные положительные сдвиги, которые произошли в сфере правового регулирования прав ребенка и обеспечения их судебной защиты (в том числе и путем лишения родительских прав), до сих пор не создано эффективного механизма защиты. С ростом количества детей, лишенных родительской опеки, прослеживается и тенденция к увеличению количества родителей, привлекаемых к ответственности. Однако несмотря на то, что количество дел о лишении родительских прав превышает в десятки, а иногда в сотни раз рассмотрены дела других категорий, также направлены на защиту прав детей, правоприменительная практика относительно рассмотрения и разрешения указанной категории дел является противоречивой и неоднозначной. Очевидно, что штраф, который на данный момент законодателем признается наименее суровым наказанием, даже в высоком размере. Однако такому, который был бы сильным для уплаты правонарушителем, не может быть адекватным высокой степени опасности такого правонарушения, как ненадлежащее исполнение обязанностей по воспитанию детей.

Ключевые слова: штраф, правонарушение, санкция, ненадлежащее воспитание детей, наказание родителей, профилактика правонарушений.

М.К. Musabayev¹, А.А. Kuzekova^{1*}, М.А. Lauer¹, А.В. Kaukenbaeva¹

¹Innovative University of Eurasia, Kazakhstan

A fine as a type of legal sanctions applied to parents for improper performance of child-rearing responsibilities

A fine is a fairly effective type of legal sanctions applied to parents for improper performance of child-rearing responsibilities. However, its potential in the current legislation is far from being fully disclosed, which is due to the insufficiently precise definition of the place of this type of punishment in the sanctions system; the use of a method inadequate to modern realities for determining the amount of a fine as a type of sanctions; the unresolved issue of the ratio of the fine with the characteristics of the offense committed and other types of punishments that are established in the sanctions; the practically unrealized idea of applying a fine as an additional sanction.

The purpose of the study is to express the author's proposals on the possibility of improving the legal regulation of sanctions in the form of a fine, in particular those applied to parents for improper performance of responsibilities for the upbringing of children. It seems that the introduction of the proposed changes would concretize the role of this sanction, provide it with signs of a real measure of influence on the offender, and also strengthen its role as a preventive measure. According to the set tasks and goals, the basis of the research methodology was general scientific and private scientific methods that provided an objective analysis of the subject of research.

The article substantiates that despite the significant positive changes that have taken place in the field of legal regulation of children's rights and ensuring their judicial protection, including through the deprivation of parental rights, today the state has not fully created an effective protection mechanism. With the increase in the number of children deprived of parental care, there is also a tendency to increase the number of parents brought to justice. However, despite the fact that the number of cases of deprivation of parental rights exceeds dozens, and sometimes hundreds of times, cases of other categories have been considered, also aimed at protecting children's rights, law enforcement practice regarding the consideration and resolution of this category of cases is contradictory and ambiguous. It is obvious that the fine, which is currently recognized by the legislator as the least severe punishment, even in a high amount, however, such that it would be feasible for the offender to pay, cannot be adequate to the high degree of danger of such an offense as improper performance of child-rearing duties.

Keywords: fine, offense, sanction, improper upbringing of children, punishment of parents, prevention of offenses.

Қолжазбаның редакцияға келіп түскен күні: 15.04.2023 ж.